

E m a k e e l k o o l i s

Tekstikeskse grammatikaõpetuse võimalusi emakeeletunnis

Merilin Aruvee

Tallinna ülikooli emakeeledidaktika lektor

Nüüd, kui põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava on muutunud, astub ka emakeeleõpetus hoogsate sammudega edasi. Harjumuspärasest integreeritud ainekavast väljumine tähendab uusi õppemeetodeid. Traditsioonilise ja deduktiivse grammatika¹ kõrval on meie koolidele veel vähe tuntud induktsioonil põhinev tekstikeskne lähenemine, mis toetab uue õppekava sihiseadeid, lõiminguideid ja taotlusi nii, et iga õpilane kasvaks õpi- ja suhtluspädevaks².

Põhilised teadmised grammatikast ja keelestruktuurist peaks õpilane omandama põhikooli lõpuks, nagu eeldab emakeele ainekava. Riikliku õppekava eesti keele ja kirjanduse ainevaldkonna õigekeelsuse ja keelehoolde õpiväljundid näevad ette, et põhikooli lõpetaja:

- tuleb eesti kirjakeelega toime isiklikus ja avalikus elus ning edasi õppides;
- järgib eesti õigekirja aluseid ja põhireegleid; oskab õigekirjajuhi-seid leida veebiallikatest ning sõna- ja käsiraamatutest; kasutab arvuti õigekirjakorrektorit;
- teab eesti keele häälikusüsteemi, sõnaliike ja -vorme ning lauseehituse peajooni; tunneb keelendite stiiliväärtust; oskab keelendeid tekstis mõista ning kasutada;

¹ Grammatika all mõistetakse siin nii õigekirja kui ka vormi- ja lauseõpetust.

² Põhikooli riiklik õppekava. Õppe- ja kasvatusesmärgid. Riigi Teataja 2011, 2, lk 3–4 [WWW] <https://www.riigiteataja.ee/akt/114012011001> (19.02.2012)

- teab õpitud tekstiliikide keelelisi erijooni; kasutab tekste koostades tavakohast ülesehitust ning vormistust;
- leiab oma sõnavara rikastamiseks keeleallikatest sõnade kontekstitähendusi, kasutusviise ja mõistesuhteid.³

Nagu näeme, esinevad siin nii teadmised kui ka oskused koos; oluliseks ei peeta mitte sügavaid teoreetilisi teadmisi, vaid oskust kasutada teadmisi keele struktuuri olemusest selleks, et keelt tekstiliigiti sobivald kasutada ning vajadusel keelelist abi leida. Seega on oluline nii luua tasakaal tekstiõpetuse ja grammatiliste teadmiste vahel kui ka need kaks omavahel siduda, st grammatikateadmised senisest enam suhtlusse rakendada.⁴

Lõimingul põhinev õpe tähendab, et õpilane tutvub ka kontekstiga, et mõista õpitava olemust põhjalikumalt.⁵ Üks võimalus grammatikat lõimituna õpetada on siduda tekstiõpetus grammatikaga, näidates õpilastele, kuidas keelekonstruktsioonid tekstis eksisteerivad ning teksti tähendust, sidusust ja stiili mõjutavad.

Grammatika ei esine kunagi kontekstiväliselt⁶, seega, kui soovida õpetada reegleid, ei saa seda teha kontekstiväliselt, sest teksti väljendustäpsus ja stiil sõltuvad just kasutuskontekstist. Reeglid on alati kontrollitavad, kuid konteksti- ja keeletaju, mingi keeleilmingu tunnetamine vajab rohkem suunamist ja õpetamist. Keeletaju on oluline, et varem kasutatud tarindit sobivas kontekstis uuesti rakendada osataks. Niisiis on kontekstikeskne õpetus vajalikum kui reeglikeskne.

Kui me ootame õpilaselt pädevust või sellega seostuvaid oskusi, tuleb ka metoodika vastavaks muuta.⁷ Reeglite õpetamine ilma nen-

³ Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus”. Riigi Teataja 2011, lk 15 [WWW] https://www.riigiteataja.ee/akti/isa/1140/1201/1001/VV1_lisa1.pdf (7.12.2011)

⁴ Ehala, Martin 2002. Õppeprotsessi juhtimispädevuse koolitusvajadus. Eesti keele kui teise keele õpetaja pädevusmudel ja koolitusvajadus. Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus, lk 57.

⁵ Ehala, Martin 2011. Lõimingust eesti keele õpetuses. Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas, J. Jaani, L. Aru (toim). Tartu ülikooli õppekavaarenduse keskus, lk 75–101.

⁶ Ehala, Martin 2002. Õppeprotsessi juhtimispädevuse koolitusvajadus. Eesti keele kui teise keele õpetaja pädevusmudel ja koolitusvajadus. Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus, lk 57.

⁷ Ehala, Martin 2011. Lõimingust eesti keele õpetuses. Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas, J. Jaani, L. Aru (toim). Tartu ülikooli õppekavaarenduse keskus, lk 75–101..

desse süüvimata ja rohkeid näiteid analüüsivõimata ei pruugi tagada reeglite arusaamist. Tekstikeskne lähenemine suunab peale konteksti ja keeletaju arendamise õpilasi õpitavat ka ise avastama, näite põhjal järeldusi tegema ja näidet põhjalikumalt analüüsima ning teadvustama oma intuiitivseid üksikjäreldusi kui reeglipära ilmingut. Ühe grammatilise vormiga tegeletakse süviti, analüüsitakse selle kasutuskonteksti, sama tähenduse teisi avaldumisvorme; õpilased esitavad ise küsimusi ja võivad ka ise vastuseid leida, sest need on tekstis olemas. Deborah Dean väidab näiteks, et näidete abil õpetamine loob õpilastes kiiremini seoseid ning nad saavad õpitavast paremini aru.⁸ Kui õpilastele esmalt teksti tutvustada ja juhtida õigete ja täpselt läbi mõeldud küsimustega tähelepanu ühele või teisele konstruktsioonile, kinnistub neis õpitav kiiremini ja tõhusamalt.⁹ Kui õpetaja oskab õigeid küsimusi esitada, saavad õpilased teha asjakohaseid järeldusi.

Traditsiooniline grammatikaõpetus läheneb keelele kui objektile, kasutatakse **deduktiivset** meetodit:

reeglid (üldistus) → näited (üksikjuhud) → rakendus (sageli ilma pikema tervikteksti koostamiseta)

Tekstikeskne grammatikaõpetus läheneb aga **induktiivselt**:

näide terviktekstist → reeglid → harjutamine → tervikteksti kirjutamine → teksti hindamine, vastastikku retsenseerimine

Praegu on emakeeleõpetus, eriti grammatikaõpetus, enamjaolt traditsiooniline. Metoodika toimib võrreldes tekstipõhise lähenemisega teistsuguses järjekorras, prioriteediks on reeglite ja õige vormi teadmine, mitte aga kontekstisidus keeleoskus, nagu eeldab uus ainekava. Tekstikeskses emakeeleõpetuses on vaja muuta metoodilist lähenemist, mistõttu võib selle kasutuselevõtt vajada individuaalset tõiuet, tulgu see siis uut tüüpi õpikust või värskest ideest. Viimaseid üritataksegi nüüd

⁸ Dean, Deborah 2008. Writing and Grammar. Bringing Grammar to Life. International Reading Association., lk 67–97 [WWW] <http://www.reading.org/Publish.aspx?page=bk624-3-Dean.pdf&mode=retrieve&D=10.1598/0872076242.3&F=bk624-3-Dean.pdf&key=4DD9C160-57B0-40BA-AD6A-36A178143F0E> (12.01.2012)

⁹ Ehala, Martin 2011. Lõimingust eesti keele õpetuses. Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas, J. Jaani, L. Aru (toim). Tartu ülikooli õppekavaarenduse keskus, lk 75–101.

jagada. Professor Scott Thornbury pakub välja tekstikeskse grammatikaõpetuse etapid ja eesmärgid.¹⁰

Tekstikeskse grammatikaõpetuse sammud	Eesmärgid
1. Õpilased loevad või kuulavad tervikteksti	Mõista grammatilise tarindi konteksti
2. Õpetaja suunab küsimuste abil õpilaste tähelepanu õpitavale tarindile	Juhtida tähelepanu õpitavatele grammatilistele vormidele
3. Õpilased kontrollivad seletava sõnaraamatu vm allika abil, kas tarindit kasutatakse kontekstis õigesti	Veenduda, et õpilased on aru saanud konkreetse grammatilise tarindi kasutusest ja tähendusest
4. Õpilased kontrollivad grammatilise tarindi vormi korrektsust, võttes appi ÕSi, keeleõpiku või ortograafia	Veenduda, et õpilased saaksid aru tarindite vormilistest iseärasustest
5. Õpetaja juhib tähelepanu konstruktsiooni kasutusele, toob lisanäiteid	Näitlikustada vormi analoogia abil
6. Õpilased asuvad harjutama, õpetaja suunab	Grammatiliste tarindite rakendamine (harjutamine) eri kontekstides, kinnistamine

D. Deani arutlusele tuginedes võib lisada ka järgmise etapi:

7. Kirjutamine ja hindamine	Osata ise teksti koostada, arvestades õpitud grammatikaobjekti õigekirja ja kasutust, osata hinnata vormi kasutuse õigsust ja sobivust
-----------------------------	--

Lähenemise õnnestumiseks on aga oluline osata iga tasandit professionaalselt vahendada, sest kontekstisidusa grammatikaõpetuse etapid nõuavad:

- 1) häid tekstinäiteid, millega saaks tegelda nii sisuliselt kui ka vormiliselt;
- 2) häid ja tabavaid küsimusi, mis paneksid märkama nii teksti tausta ja seoseid kui ka grammatilisi tarindeid;

¹⁰ Thornbury, Scott 2010. Teaching Grammar 2: Grammar from texts. ESOL Teaching Skills TaskBook. [WWW] <http://akoaootearoa.ac.nz/download/ng/file/group-4/n2460-esol-teaching-skills-taskbook-unit-4-e---teaching-grammar-2--grammar-from-texts.pdf> (27.10.2011)

- 3) häid lisanäiteid, seoseid igapäevaste kõne- või tekstiolukordadega;
- 4) liigitavalt ülesehitatud harjutusi;
- 5) funktsionaalset kirjutamist – igapäevelus laialt levinud tarbeteksti või ka ilukirjandusteksti koostamist.

Selline õpetamisviis nõuab väga häid ning eakohaseid näiteid. On oluline, et õpilane õpiks igapäeaelus vajamineva teksti põhjal. Näiteks on 7. klassi soome keele kui emakeele õpikus „Taito” grammatikateemade avamise näidistekstiks arvutimängu tutvustus, koomiks, karikatuur, reklaam jm lugemisvara, mis on teismelisele õppurile eakohane ja millega ta keelekasutajana kokku puutub. Tekstivalikul lähtutakse eakohasusest, õpilasele huvitavast ja temale meelepärasest, samas näidatakse talle, kuidas grammatika eksisteerib igas tekstis, millega ta kokku puutub.

Küsimused

Suunavatele küsimustele vastates leiavad õpilased vajaliku konstruktsiooni üles, oluline on osata õigeid küsimusi esitada.¹¹ Iga küsimus vajab veel mitut toetavat-suunavat küsimust, mille abil lõpuks õpilased õpitava tuumani jõuavad.

Näiteid küsimustest, mis aitavad grammatikateemasid avada:

- Leia tekstist lause, millest oli kõige raskem aru saada.
 - Millised väljendid/sõnad tegid lausest arusaamise raskeks?
- Leia tekstist kõige mõjusam lause.
 - Millised väljendid/sõnad teevad selle lause mõjusaks?
- Leia tekstist kõige selgem ja arusaadav, kuid sisukas lause.
 - Mis teeb sellest lausest arusaamise lihtsaks?
- Leia tekstist sündmuse/foto kirjeldust kõige paremini tabavamad sõnad.
 - Mis liiki sõnadega on tegu?
 - Kas leiame neile samaväärsed sünonüümid?
 - Mis juhtub, kui võtame need sõnad lausest ära? Kuidas tähendus muutub?

¹¹ Dean, Deborah. Writing and Grammar. Bringing Grammar to Life. International Reading Association. 2008, lk 67–97 [WWW] <http://www.reading.org/Publish.aspx?page=bk624-3-Dean.pdf&mode=retrieve&D=10.1598/0872076242.3&F=bk624-3-Dean.pdf&key=4DD9C160-57B0-40BA-AD6A-36A178143F0E> (12.01.2012)

- Leia tekstist tsitaat, mis sulle kõige enam meeldib.
 - Millised väljendid/sõnad teevad selle tsitaadi meeldejäävaks ja tabavaks?
- Leia tekstist kõige pikem kokkukirjutatud sõna.
 - Vaata kokkukirjutuse vormireeglit. Miks see siin ei kehti?
- Leia tekstist võõrsõnad.
 - Mis on neil sõnadel sarnast? Püüa leida sarnaseid tunnuseid/jooni.
 - Kas saaksid võõrsõna omasõnaga asendada?

Iga teemat tuleks süviti käsitleda, lauset või muud grammatikaobjekti pikalt analüüsida, et selle kasutusest, õigekirjast ning konstruktsioonist aru saada. Iga tarindi põhjalik vaatlus ja kirjeldus aitab õpilasel laiendada sõnavara ning seeläbi mõistab ta keele olemust paremini.

Harjutused

Grammatikaülesannete liigitavat ülesehitust annab senisest enam varieerida ja laiendada. Õigekirja harjutamisel on tähtis luua temaatiline seos, et tagada parem arusaamine ning oskus teksti õigesti koostada.

Näiteks sobib Bloomi taksonoomia mudel grammatikaharjutuste ülesehitamiseks. Bloomi kuuetasandiline õpetamise mudel¹² käsitleks määrsõnade ületuletust nii (õpetamiseks võib sobida üks pikem tarbetekst või ka sama liiki mitu erinevat teksti):

1. Teadmine: leia uudise tekstist määrsõnu (viisi, moodust, küsimusele *kuidas?* vastavad sõnad).
2. Mõistmine: sõnasta nende näidete põhjal määrsõnadele iseloomulikud jooned.
3. Rakendamine: loe uudise teksti ja kirjuta sulgudes olevale punktiirjoonele omadussõna, mis tekstiga kokku sobiks.
4. Analüüs: analüüsi pressiteate määrsõnakasutust. (Pressiteates on määrsõnade paarid: üks on ületuletatud ja teine korrektse vormiga määrsõna). Millised neist on ületuletatud ja kohmakad? Kriipsutage kohmakam sõna läbi ja põhjendage paarilisega oma valikuid.

¹² Dalton, Joan; David Smith 1986. Extending Children's Special Abilities – Strategies for primary classrooms, lk 36–37 [WWW] <http://www.teachers.ash.org.au/researchskills/dalton.htm> (19.03.2012)

5. Kirjuta ilmateate tekst, võta appi etteantud andmed. Kasuta 7 erinevat määrsõna.
6. Hinda paarilise ilmaennustust ja kontrolli määrsõnakasutust. Tee parandused, kus vaja, arutlege nende üle.

Seesugune ülesehitus ei pruugi piirduda vaid ühe harjutusega igal tasandil. Olenevalt teemast võib harjutusi laiendada.

Tekstid

Praegu, kus meil ei ole seesuguse metoodika alusel koostatud õpikuid, on kõige lihtsam lõimida kirjanduse ja eesti keele tunde. Alustekstiks saab olla mõni kirjanduse tunnis loetav tekst või leiab õpetaja ise teksti, mida ta õpilastele näitab.

Võimalikud tekstinäiteid koos sobivate grammatikateemadega

Luuletused	Sõnaliigid, stiilikujundid, metofoorid, välde
Regivärss, räpilaul	Rõhk, välde
Vanasõna	Lauseliikmed, sõnaliigid
Mõistatus	Kirjavahemärgid, sõnaliigid
Aforism	Tsitaadi õigekiri
Kirjandusteose tekst dialoogiga Karikatuur, koomiks	Otskõne ja kaudkõne kirjavahemärgid, muud kirjavahemärgid. Väljajätt
Reklaam	Omadussõnad, määrsõnad
Raadiouudis	Kantseliit, sõnajärg, abimäärsõnade ülekasutus
Filmitutvustus, DVD tagakaas	Võõrnimede õigekiri, võõrsõnad, võõrnimede käänamine
Kaubaetikett	Lauseliikmed, sõnajärg, kokku- ja lahkukirjutamine
Toote kasutusjuhend	Sõnajärg, lauseliikmed, rindlause, põimlause kirjavahemärgid.
Uudise pealkiri ja juhtlõik	Lauseehitus, lauseliikmed
Retsept, menüü	Lühendid, võõr- ja tsitaatsõnade käänamine

Vahel ei pea grammatikat isegi paberil või õpikus oleva kirjaliku tekstiga õpetama, seda saab teha ka õppekäigul olles. Vaadelda võib ümbritsevat keeleruumi, kas või müürilehte, tänavareklaami või kaubaetiketti.

Grammatika ja keel ümbritseb meid kõikjal, miks mitte seda ka kõikjal õpetada. Pärast näitlikustavat õuetundi saab õpitut kinnistada järgmises tunnis klassiruumis.

Elulähedusele ja kontekstisidususele rõhuv õppekava soosibki seda, et õpetamine koolipingist väljapoole ulatuks, seoseid looks ja õpilasi end ümbritseva suhtes märkama paneks. Seega oleks just emakeeletund esimene koht, kus seda teha.

Kirjutamine

Üksikutest harjutustest ei piisa, et mingit teemat vallata. Teksti koostamisel jääb enamik õpilastest hätta ja vajab teksti planeerides abi. Seega peaks grammatikatunni osa olema ka tekstiloomine. See on etapp, kus õpitakse teadlikult oma grammatilisi valikuid suunama ja juhitakse tähelepanu õigekeelsusallikatele ning suunatakse õpilasi oma keeleliste valikute üle juurdlema. Tihti kommenteerib õpilane oma logisevat emakeelt ütlusega, et aru ju ikka saab, kuid keeleliste vormidele tähelepanu osutada ei osata. Ei osata nimetada vormide nimetusi ega teata, miks just selles olukorras nii- või naasugust vormi eelistatakse või veel enam – miks me kõik ei võiks rääkida vääri vorme kasutades, kui aru ju ometi saab. Leian, et hoolivam suhtumine oma keelekasutusse kujuneb paremini välja siis, kui õpilased saavad tänapäevaste tekstide näitel kontekstisidusalt ja suheldes õppida.

Kirjutamine aga kinnistab õpitava ning eriti just põhikooli lõpuklassis ja gümnaasiumiastmes on kirjutamise lahutamatu osa ka tekstide hindamine ja retsenseerimine.

Kirjutatav tekst ei pea olema tingimata pikk ega rangelt neutraalne tarbetekst, see võib olla teemantluuletus (sõnaliikide tunnis), aforism (võrdluse, vastanduse õpetamisel), reklaam jne.

Tähtis on aga õpetada kirjutamist kui protsessi, mille üks osa on ka kontekstist lähtuvate grammatikavormide valik. See valik ei saa olla suvaline või „nii nagu kõik räägivad”. Grammatiliste valikute tegemiseks on vaja tunda konteksti, teada vormide kasutust, tähendust ja õigekirja ning osata hinnata selle sobivust olukorda.

Tekstikesksus ei sea kahtluse alla reeglite vajalikkust, vaid pakub uue lähenemise. Märkame kantseliiti ja ähmast keelekasutust, kesist funktsionaalse kirjutamise oskust, mis meid muretsema paneb. Tekstikeskne lähenemine võib olla just sobiv viis, kuidas emakeel huvitava, puhta ja elavana hoida.